

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 17 februari 2019

God beschikt?

Alex van Heusden

Weet u waar u zit? Op rode stoelen inderdaad. In de Rode Hoed. Gebouwd in 1630 op het erf achter *Huys den Hoet*, waar voordien een hoedenmakerij gevestigd was. Een kerk voor leden van de remonstrantse broederschap. De eerste en grootste schuilkerk in de Lage Landen. Een zaal, zoals de remonstranten bij voorkeur zeggen, een zaal die ruimte biedt aan verschillende stemmen en opvattingen.

Simon Bisschop, in het Latijn Simon Episcopus, theoloog en hoogleraar, wijdt de zaal in op 8 september 1630. Elf jaar eerder, in september 1619, was de remonstrantse broederschap opgericht, na een jarenlang voortslepend geloofsconflict dat tijdens de fameuze Synode van Dordrecht werd beslecht, vierhonderd jaar geleden. De remonstranten, onder aanvoering van Simon Episcopus, kregen geen poot aan de grond en werden na enkele maanden gesommeerd de Synode te verlaten. Ze konden eieren voor hun geld kiezen: hun ambt neerleggen of letterlijk de wijk nemen, de Republiek verlaten. Op één na lieten alle remonstrantse predikanten zich bij Waalwijk over de grens zetten.

Maar ze kwamen terug, clandestien, want de remonstrantse broederschap was verboden. Ze vermomden zich om hun ambt te kunnen uitoefenen. Passchier de Fijne kon zo rap wegschaatsen als hij een hagepreek hield op het ijs, dat hij het IJsvogelken werd genoemd.

Wat was er aan de hand, toen, begin zeventiende eeuw, tijdens het Twaalfjarig Bestand in de Tachtigjarige Oorlog, die gevoerd werd tegen Spanje en zijn gezalfde katholieke koning, Filips II? Er was een strijd gaande tussen *Preciezen* en *Rekkelijken*. Tussen orthodoxe christenen, overwegend calvinisten, die streng vasthielden aan verschillende belijdenisgeschriften, en andere, evenzeer orthodoxe christenen, ook overwegend calvinisten, die zich enige vrijheid van belijden wensten te veroorloven. Achteraf gezien is het moeilijk voorstelbaar dat beide partijen geen oplossing konden vinden voor hun verschillen in opvatting.

De ruzie betrof met name de leer over de predestinatie of voorbeschikking - een theologisch vraagstuk dat zelfs ouder is dan het christendom; ook in Joodse tradities vóór Jezus werd hier al over nagedacht en geschreven. Dus over de vraag of alles genade is of dat er ook ruimte is voor menselijke zelfbeschikking en eigen verantwoordelijkheid. Anders gezegd: het ging over de eeuwige vraag of de mens een vrije wil heeft of niet; en in welke mate wel of niet. Door het zo te stellen, ga ik modern en postmodern eenentwintigste-eeuws uit van de mens. Dat was in de zeventiende eeuw niet zo. Toen draaide alles, nou ja, bijna alles om God. Om zijn volstreekte soevereiniteit, waar geen mens, ook geen kerkelijke ambtsdrager, iets aan kan toe- of afdoen. De mens wikt, God beschikt - daar kwam het op neer. Het verschil in opvatting zat hem in een ietsje meer of minder beschikken.

Twee namen zijn met dit geloofsconflict verbonden. Die van Jacobus Arminius, een rekkelijke, en Franciscus Gomarus, een precieze. Arminius raakte in de clinch met de scherpe kanten van de voorbeschikkingsleer. Als je meent dat alles afhangt van God, van zijn eeuwig raadsbesluit; en als de mens niets, maar dan ook helemaal niets te wensen of te kiezen heeft; als, om met de Heidelbergse Catechismus te spreken, 'de mens geneigd is tot alle kwaad en niet in staat tot enig goed' - is het dan niet God die de mens zo geschapen heeft, zo overgeleverd aan het kwade?

Daar wilde Arminius niet aan. Dus fabriceerde hij een minimale vrije wil. Genoeg vrije wil om de mens verantwoordelijk te houden. Maar ook weer niet zoveel dat God iets minder God wordt, aan soevereiniteit zou moeten inboeten.

Arminius legt zijn opvatting zo uit, met een beeld. Een bedelaar is volkomen afhankelijk van de weldoener die hem geld wil geven. Tegelijk moet de bedelaar zijn handen openen om de florijs in ontvangst te nemen. Maar ook dan blijft hij volkomen afhankelijk van de genade die zijn weldoener hem wil bewijzen.

Je zou denken: zo heel rekkelijk is Arminius ook weer niet. Maar Gomarus dacht daar anders over. Volstrekt verwerpelijk standpunt - oordeelde hij. 'Hiermee zou ik niet voor Gods rechterstoel durven verschijnen!'

Wat begon als een academisch debat tussen Arminius en Gomarus, twee hoogleraren theologie in Leiden, ontwikkelde zich tot een hoogst explosief mengsel. Aan de academie, op straat, in kroegen, tot in de Staten Generaal, overal werd druk gedebatteerd over de leer van de voorbeschikking. Je had Arminianen en je had Gomaristen, en ze stonden onverzoenlijk tegenover elkaar.

Na de dood van Arminius in 1609 namen zijn vrienden en leerlingen het stokje van hem over. De hofpredikant van prins Maurits, Johannes Uytenbogaert, schitterend geportretteerd door Rembrandt, schrijft met tweeënveertig arminiaanse predikanten een Verzoekschrift, een remonstrantie, gericht aan de Staten van Holland. Zo raakte de geloofsstrijd in politiek vaarwater. In de remonstrantie werd onder meer gevraagd om de bestaande belijdenisgeschriften aan te passen aan de opvattingen van Arminius. Aanhangers van Gomarus reageerden met een contraremonstrantie en toen was het hek van de dam. Een vloed van plakkaten en schotschriften met beschuldigingen over en weer, van 'ketterij' tot 'landverraad', stroomde van de persen. Remonstranten en contraremonstranten gingen met elkaar op de vuist. Waarschijnlijk begreep vrijwel niemand waarover het precies ging, maar iedereen had er een mening over. De Republiek balanceerde op de rand van een burgeroorlog. Aanvankelijk was het nog zo dat de vroedschappen van de meeste steden in Holland het standpunt van Arminius aanhingen. Maar mede onder druk van politieke ontwikkelingen begon het tij te keren. Maurits keert zich tegen Johan van Oldenbarnevelt en stuurt aan op een staatsgreep. Hij kiest de zijde van de contraremonstranten en met behulp van het leger vervangt hij de vroedschappen in de steden van Holland en Utrecht door gehoorzame volgelingen. Gesteund door de Staten van Holland, arresteert Maurits zijn voormalige mentor, Johan van Oldenbarnevelt, op beschuldiging van hoogverraad. En op last van de Staten-Generaal, vol aanhangers van Maurits, werd de Synode van Dordrecht bijeengeroepen. Het is november 1618. Ruim een half jaar later, toen de Synode nog in volle gang was, op 13 mei 1619, beklom Johan van Oldenbarnevelt, eenenzeventig jaar oud, zwaar leunend op zijn wandelstok, het schavot op het Binnenhof. Zijn laatste woorden? 'Maak het kort, maak het kort.' Het is onduidelijk of die woorden bestemd waren voor de beul of voor zijn huisknecht die moeite had met afscheid nemen.

Overigens, de afgevaardigden van de Dordtse Synode hadden een dag vrij gekregen om het spektakel op het Binnenhof te kunnen aanschouwen.

Wat hoorden we voorlezen uit het boek Jesaja? Dreigende woorden aan het adres van de overheden die een verbond hebben gesloten met de dood. Dreiging dat een gesel alles zal overspoelen. En aankondiging van een nieuwe rechtsorde. In het Nederlands van de Statenvertaling:

*Daarom, alzoo zegt de Heere HEERE:
Ziet, ik leg eenen grondsteen in Zion,
eenen beproefden steen, eenen kostelijken hoeksteen,
die wel vast gegrondvest is;
wie gelooft, die zal niet haasten.*

Hadden de verschillende partijen in dit ingewikkelde conflict, op theologisch én politiek niveau, maar iets minder haast en meer geduld betracht, en communicatiekanalen opengehouden - wie weet, hadden zaken anders en beter kunnen lopen. Maar vierhonderd jaar en zovele grote conflicten en onvoorstelbaar veel leed en vergoten bloed later, twee wereldoorlogen en de Shoah, is dat erg makkelijk gezegd. Die uitspraak van de Heidelbergse Catechismus - 'de mens geneigd tot alle kwaad en niet in staat tot enig goed' - of we die zomaar naast ons neer kunnen leggen, daar aarzel ik toch, daar stemt de geschiedenis van de mensheid op aarde niet rooskleurig. De hoop komt hier en daar wel om de hoek kijken, maar voorzichtig.

Wie gelooft, die zal niet haasten. Zo lezen we in de Statenvertaling. Daar ligt wel de grote verdienste van de Dordtse Synode: het besluit van die zwaar bebaarde mannen, in diepzwart gehuld, om de hele bijbel in het Nederlands te vertalen. Niet uit het Latijn, zoals tot dan toe gebruikelijk was, maar uit het oorspronkelijke Hebreeuws, Aramees en Grieks. Het besluit daartoe werd in 1618 genomen, het werk was voltooid in 1637. 'In opdracht van de hoogmogende heren der Staten-Generaal'.

Het vertaalwerk, zeker uit het Hebreeuws en Aramees, vereiste een deskundigheid die niet zonder meer voorhanden was. Om gaten in de kennis op te vullen, werden, vooral in Amsterdam, Joodse leraren geraadpleegd, rabbijnen. Joden die meewerken aan een christelijke bijbelvertaling. Dit fenomeen, zonder precedent in de geschiedenis van de Lage Landen, is later 'Hebreeuws reveil' genoemd.

Uit Psalm 85 in de Statenvertaling:

*Gij zijt Uw lande gunstig geweest, HEERE!
De gevangenis van Jakob hebt Gij gewend.
(...)
Ik zal horen, wat God, de HEERE, spreken zal;
want Hij zal tot Zijn volk en tot Zijn gunstgenoten van vrede spreken;
maar dat zij niet weder tot dwaasheid keren.*

In Psalm 85 *vrij*, die wij zingen gaan, is die 'Gij' gehandhaafd, maar 'God, de HEERE' verdwenen. 'God' is in toenemende mate een vraagteken geworden of zelfs helemaal uitgewist - uit een deel van het collectieve geheugen verbannen. Doodverklaarde, uitgekauwde mythe. Maar niet verdwenen is de vraag wie wij zijn, ik en jij, persoonlijk en collectief, wij mensen - ook wij mensen, hier bijeengekomen in deze voormalige remonstrantse schuilkerk. En nog minder is de vraag verdwenen wat ons te doen staat en hoe ver ons vermogen rijkt om deze aarde te behouden en te herstellen voor komende generaties. De hoop kijkt hier en daar om de hoek en vraagt: 'Zie je mij? Vraag mij dan.' Dat oude verhaal, dat omstreden erfgoed - zou het ons nog kunnen inspireren? Dichtkunst, taal van gemis en verlangen, kom ons te hulp.

*Laat zo de wereld worden:
kussen van ontferming en trouw
zoenen van recht en vrede -
vrede een zaad in de aarde
gerechtigheid zon aan de hemel.*